

MICHAEL LERCHE NIELSEN

Yrrunens anvendelse og lydverdi i nordiske runeindskrifter¹

1. Indledning

Patrik Larssons disputats *Yrrunan. Användning och ljudvärde i nordiska runinskrifter* (2002) er den sjette i rækken af nyere, runologiske disputater fra Institutionen för nordiska språk ved Uppsala universitet siden Henrik Williams disputats om "Åsrunan" fra 1990. Selvom det for den udenforstående kan forekomme mærkeligt med en hel disputats om brugen af en enkelt rune, er der en pointe i, at såvel Williams som Larsson har skrevet det man i ordets egentlige forstand må betegne som en monografi. Denne vurdering af afhandlingen skal forsøge at vise genrens berettigelse og nytteværdi på forskellige planer.

Baggrunden for de seneste 15 års høje aktivitet inden for det runologiske fagområde, der med få undtagelser ellers lå næsten stille ved de nordiske universiteter, må i al væsentlighed tilskrives et initiativ, som Lennart Elmevik og Lena Peterson tog i 1986 til projektet *De vikingatida runinskrifternas kronologi* på Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. I tilknytning til projektet grundlagdes den vigtige og produktive skriftserie *Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet*, hvoraf der i skrivende stund er udkommet 17 bind med bidrag fra en bred international kreds af runologer. Dertil kom den væsentlige nyskabelse, at der i tilknytning til projektet oprettedes en database over samtlige svenske runeindskrifter på sten fra vikingetiden (Elmevik & Peterson 1989). Databasen gjorde det muligt at analysere det svenske runekorpus på en revolutionerende anderledes og hurtig måde, bl.a. brugen af de enkelte runer i ord- og indskriftkontekst, som praktisk ville have været umulig tidligere.

Som projekttitlen antyder, var det et væsentligt mål at forsøge at fastslå runeindskrifternes interne kronologi gennem sammenlignende

¹ Denne anmeldelse er en let redigeret version af min fakultetsopposition 26. maj 2002.

studier af runeortografien. Fra sprogligt hold var især den såkaldte ås-rune, anvendelsen af stungne runer og indskrifternes betegnelse af de oprindelige, fællesnordiske diftonger i fokus (Elmevik & Peterson 1989: 8). Patrik Larssons afhandling om 16-tegnsrunerækkens sidste rune A , som efter runens navn i vn. *ýr* benævnes "yrrunan", passer fint ind i denne sammenhæng, idet også anvendelsen af denne rune har været set som et vigtigt dateringskriterium (se fx Peterson 1983). Kun gennem detailstudier af de enkelte runeortografiske fænomener kan vi komme videre med etableringen af en relativ sproglig og gerne også en absolut kronologi for de nordiske vikingetidsindskrifter med den videnskabelige nøjagtighed, der tilfredsstillende nutidens forskning.

De to første disputatser afslørede, at hverken anvendelsen af åsrunen (Williams 1990) eller de stungne runer (Lagman 1990) i de svenske indskrifter synes at have væsentlig sammenhæng med de kronologiske lag, man ellers har villet påvise i det svenske indskriftmateriale. Et vist kronologisk udviklingsforløb findes der, men det overskygges af den regionalt betingede variation samt individuelle runeristeres vaner.

En kritik, der kunne rejses imod de to disputatser, var, at disse undersøgelser ville have vundet betydeligt ved at inddrage den vikingetidige runetradition i det øvrige Norden, men dette materiale var desværre ikke tilgængeligt i elektronisk form på daværende tidspunkt. Heldigvis blev det i 1992 muligt at udvide og omforme projektet til en egentlig samnordisk runetekstdatabase, hvor alt runemateriale fra folkevandringstiden til og med middelalderen efterhånden er blevet indlagt (Elmevik & Peterson 1993: 32; 1998: 33).

Det er på baggrund af denne database, at det har været muligt for Larsson at udvide sit forskningsfelt til at gælde runeindskrifter fra hele det nordiske område i den foreliggende afhandling. Dette nævnes dels for at sætte afhandlingen ind i en faghistorisk sammenhæng, dels for at takke initiativtagerne og Uppsala universitet for at have haft visionerne til at etablere og opdatere denne tekstdatabase, som er frit tilgængelig for alle interesserede på Institutionen för nordiska språks hjemmeside: www.nordiska.uu.se/forskning/samnord.htm.

Efter at have gennemlæst disputatsen om yrrunen mange gange slår det mig, hvor stor en indflydelse denne database har haft på udformningen og tilrettelæggelsen af arbejdet. Mest for det gode, men også — mener jeg — på nogle punkter til det dårligere. Under alle omstændigheder har databasen forandret de rammer, runologien hidtil har arbejdet med, og det er derfor af interesse at få ekspliciteret forandringerne, som de kommer til udtryk i afhandlingen.

2. Yrrunen

Indledningsvis er der en række særlige forhold omkring yrrunen, som bør fremhæves: Runen repræsenterer i de ældste runeindskrifter (d.v.s. fra det andet århundrede e. Kr.) et fonem, der i fællesgermansk tid må have været en stemt s-lyd fremkommet gennem vernerisk veksler af ustemt /s/. I Norden ændrer dette fonem artikulationssted frem mod vikingetiden (700-tallet) og bliver en *r*-lyd med selvstændig fonemstatus i forhold til det allerede eksisterende *r*-fonem, der havde sin egen rune i runerækken: R, eller "redrunan", som Larsson benævner den. På baggrund af sproghistorikernes antagelser om de to fonemers artikulationssted benævnes de ofte som "palatalt *r*" over for "alveolært *r*" (Peterson 1983).

I løbet af vikingetiden, tidligst i Vestnorden og senest i gutnisk, falder yrrunens fonem sammen med det andet *r*-fonem i runerækken. Yrrunen glider samtidig ud af brug som tegn for *r*-lyd i middelalderindskrifterne (fra omkring 1100 i østnordisk), men runen bibeholdes i futharken med en ny funktion som vokaltegn for /y/. At yrrunen allerede i de nordiske vikingeindskrifter sporadisk er benyttet vokaltegn ved siden af den normale brug som konsonanttegn skyldes, at runens navn begynder med en vokal, og at den i lighed med de øvrige runer kan anvendes med denne lydværði i skriftsystemet efter det såkaldt akrofone princip.

Til disse forhold omkring yrrunen må føjes to uafklarede punkter af runologisk art. For det første er der ikke klarhed over, hvilket navn yrrunen har haft i fællesgermansk tid. I nordisk sammenhæng og i diverse fremstillinger om runenes navne taler man snart om navnet **ælg*r 'elg', snart om navnet *yr* 'takstræ' (*taxus*, sv. idegran). For det andet er yrrunen i den fællesgermanske 24-tegns runerække placeret som rune 15 umiddelbart foran *s*-runen. Som den eneste rune i runerækken skifter yrrunen plads i forbindelse med den tegnreduktion, der i begyndelsen af 700-tallet leder frem til den særlige nordiske 16-tegns runerække, hvor yrrunen placeres sidst i futharken.

Endelig spiller yrrunen — eller rettere det fonem runen repræsenterer — en væsentlig sproghistorisk rolle. For det første må den periode, hvor de to *r*-lyd falder sammen i de østnordiske runeindskrifter, afspejle en kronologisk udviklingslinje. For det andet sættes de to *r*-lyd i østnordisk og deres gradvise sammenfald ofte i forbindelse med de senere østnordiske dialekters behandling af finalt /r/, i særdeleshed svindet af oprindeligt -R, fx i rigssvensk *häst* pluralis *hästar* over for dansk (og sydsvensk) *hest* pluralis *heste*.

I overensstemmelse med undertitlen i afhandlingen: "Användning och

ljudvärde i nordiska runinskrifter” er det ikke alle disse problemstillinger, der tages under behandling. Eftersom der er tale om en monografi, som skal fungere som referenceværk i lang tid fremover, kunne Larsson efter min opfattelse godt have ofret lidt mere plads på de øvrige aspekter. Problemstillingerne viser sig jo ofte at hænge sammen i den sidste ende.

3. Afhandlingens opbygning og indhold

Afhandlingen består af i alt 10 kapitler på godt 190 tryksider plus et engelsk summary og et bilag på 7 sider. Dertil kommer en meget omfattende kilde- og litteraturliste på i alt 27 sider, et indskriftregister på 13 sider samt et “Personregister” på 5 sider. Sidstnævnte omfatter de forskere og navngivne runeristere (selv anonyme som fx Skederidsmästaren), der omtales i afhandlingen. I alt fylder afhandlingen 245 tryksider.

Kapitel 1 “Inledning” redegør for afhandlingens “Syfte” (1.1), “Teori” (1.2.1), “Notation och terminologi” (1.2.2), “Material” (1.3), “Datering av runinskrifter” (1.4) samt “Metod och disposition” (1.5). Larssons målsætning er dels “att kartlägga hur runan för palatalt *r* (...), här kallad yrrunan, används och vilka olika ljudvärden den kan beteckna, dels att utifrån denna kartläggning bidra till att belysa frågan hur palatalt och alveolart *r* förhöll sig till varandra och när sammanfallet dem emellan skedde.” (s. 13). Den teoretiske diskussion går bl.a. ud på at vurdere overvejelserne bag “runristarnas val av runor för att representera de olika språkljuden. Hur tillförlitlig är ristarnas ortografi, och vilka språkliga slutsatser tillåter den?” (ibid.).

Patrik Larsson argumenterer for, at runeristerens ortografiske valg kan anskues enten synkront eller diakront. Ud fra en diakron synsvinkel forventer man, at stavningen afspejler etymologiske forhold, og man vil derfor kunne operere med begreber som konservativ ortografi og traditionelle stavemåder. Ud fra en synkron betragtning derimod afspejler runeristerens ortografi den faktiske udtale, som så må forklares ud fra fonetiske realiteter. Hvis samme rister har skiftende skrivemåder, må de i så fald ses som en individuel udtalevariation. Larsson vælger side til fordel for den synkrone anskuelse, men han anerkender det modsatte synspunkt, særligt for enkelte ords vedkommende (s. 14), og på den måde forbliver den teoretiske hovedmodsatning desværre ubesvaret i denne omgang.

Afhandlingens gennemgang af indskriftmaterialet og henvisningerne

til de enkelte indskrifter følger de principper, der gælder i *Samnordisk runtextdatabas*. Larsson har valgt at gennemføre en traditionel translitterering af runetegnene til de nærmest modsvarende latinske bogstaver fremfor at forsøge en tillempet gengivelse af standardiserede runetegn. Tilsvarende vælger han med enkelte undtagelser at ensrette normaliseringen af indskrifternes sprogformer efter de principper, som Lena Peterson har udarbejdet i *Svenskt runordsregister* (1989, 2:a uppl. 1994) samt i hendes internetbaserede *Nordiskt runnamnslexikon* (www.dal.lu.se/runlex/index.htm, se også www.sofi.se). Dertil kommer en række terminologiske overvejelser, særligt brugen af betegnelsen "yrrunan" respektive "redrunan", i afhandlingen. Disse overvejelser virker fornuftige, praktiske og velmotiverede, ligesom den relevante sekundærlitteratur så vidt jeg kan se er inddraget.

Afgrænsningen af materialet såvel geografisk som tidsmæssigt behandles i det vigtige afsnit 1.3. Larsson vælger at undersøge alle runeindskrifter på sten fra vikingetiden. Den geografiske opdeling af materialet følger i store træk de nationale korpusudgaver, som også er blevet fulgt i runetekstdatabasen. Denne geografiske opdeling er fornuftig og ligger lige for, men det ville efter min mening have været interessant med en mere dybgående diskussion på dette sted i afhandlingen. Det samme gælder fravalget af vikingetidige indskrifter på løsgenstande, der dog sker med enkelte undtagelser, som jeg vender tilbage til.

Også afgrænsningen i tid er vanskelig. Selvom Larsson tilslutter sig den mest gængse historiske afgrænsning af vikingetiden fra 800 e. Kr. til ca. 1050–60 e. Kr., er han klar over de problemer det indebærer, bl.a. ved at mange af de mellemsvenske runeindskrifter først er blevet ristet i tiden omkring år 1100. Den funktionelt betingede opdeling, fx imellem rejste runesten fra vikingetiden og liggende, kristne gravsten fra middelalderen, eller en uddifferentiering af materialet på baggrund af indskriftstypologiske kriterier, som særligt Rune Palm har arbejdet med (Palm 1992), afvises i en fodnote (s. 19, note 11).

I stedet benytter Larsson runetekstdatabasens opdeling i vikingetid og middelalder, der hviler på rent runetypologiske kriterier: Alle indskrifter, der er ristet med 16-tegns futharken, opfattes som vikingetidige, hvis de ikke viser eksempler på brug af de særlige, middelalderlige runeformer (s. 19). Han konkluderer: "Fördelen är att man härigenom får ett så homogent material som man kan begära, och att man slipper ifrån problemet med att försöka tillämpa de ur inskrifternas språkliga synvinkel irrelevanta och godtyckligt satta tidsgränserna 800 respektive 1050 eller 1060" (s. 19 f.). Nu er det at "begære" vel en smagssag, og det er

spørgsmålet, om afhandlingens belægsopstilling egentlig bliver mere klar og homogen ved den benyttede metode.

Larsson vælger som hovedregel at se bort fra de utolkede belæg, hvori yrrunen indgår (s. 20). Af hensyn til arbejdets ellers helt uoverskuelige omfang synes dispositionen rimelig, men på den anden side ville det have været interessant, hvis han fx efterfølgende havde afprøvet sine resultater på nogle af de mange utolkede belæg, ikke mindst, fordi de utolkede belæg ofte forekommer i de samme indskrifter, som de sikkert tolkede belæg er hentet fra.

Larsson vælger dog at medtage to kategorier af usikre belæg på yrrunen: For det første gælder det de såkaldte stupruner, altså de tilfælde hvor yrrunen er ristet omvendt og derved kommer til at ligne **m**-runen (s. 21 f.). Der argumenteres for, at disse tilfælde bør medregnes som fuldgode belæg på anvendelsen af yrrunen. For det andet gælder det spørgsmålet, om man kan medregne belæg på yrrunen i forsvundne indskrifter (s. 22 f.). Eftersom mange af de forsvundne indskrifter kendes i flere uafhængige aftegninger, og fordi yrrunen dårligt lader sig forveksle med andre runer, medtages forsvundne belæg, dog med forsigtighed.

I afsnit 1.4 vender Larsson tilbage til problemet med dateringen af runeindskrifterne. Han redegør for de vanskeligheder, der er af metodisk art med relative dateringer baseret på sproglige, historiske, kunsthistoriske eller arkæologiske iagttagelser. De absolutte historiske dateringer baseret på navngivne, historiske personer i indskrifterne er endvidere såpas få, og selv disse viser sig ofte vanskelige at tidsfæste præcist. Larsson refererer herefter andre forsøg, der har været gjort for at datere de svenske indskrifter, og tilslutter sig de nyeste dateringer, som Anne-Sofie Gräslund har opstillet på baggrund af hendes analyse af udvalgte kunsthistoriske stiltræk i ornamentikken. Diskussionen munder ud i en — for en sproghistorisk afhandling — vel ikke helt uproblematisk konstatering: "För mina syften är det knappast nödvändigt med absoluta dateringar, fastmer är de relativa dateringarna av störst intresse, d.v.s. att kunna relatera till äldre eller yngre inskrifter, äldre eller yngre ristare osv." (s. 26).

I afsnit 1.5 "Metod och disposition" redegør Larsson for den anvendte arbejdsmetode, som med hans egne ord "kan karakteriseras som tämligen osofistikerad" (ibid.). Målet er at samle så mange belæg som muligt på yrrunens brug, samt andre runer, der måtte være brugt, hvor man måtte forvente yrrunen anvendt. Det hævdes, at indskrifternes ortografi giver et tilstrækkeligt pålideligt grundlag for at analysere det samlede materiale, og derved kan undersøgelsen karakteriseres som "induktiv", d.v.s.: "det är utifrån de enskilda beläggen och den bild de ger som slut-

satserna formuleras” (ibid.). En vigtig pointe som vil blive efterprøvet og problematiseret nedenfor.

I kapitel 2 “Yrrunans form och ljudvärde: forskningshistorisk översikt och diskussion” giver Larsson en fin forskningshistorisk redegørelse for skiftende tiders syn på yrrunen. I mange år opfattede forskerne yrrunen som en grafisk variant af redrunen, og faktisk kan mange af de efterreformatoriske “nyere” indskrifter netop afsløres ved at de bruger yrrunen som tegn for alle *r*-forbindelser (Bæksted 1939: 125 ff.); en pointe, som Larsson ikke nævner.

Det syn på yrrunen, der i dag har vundet almen accept, og som blev refereret indledningsvis, blev formuleret af Ludvig Wimmer i 1867. Ifølge Wimmer betegner yrrunen i den oprindelige fællesgermanske futharks tid den stemte *s*-lyd, der opstår gennem vernersk veksling af */s/*. I fællesnordisk tid nærmer denne lyd sig gradvis til */r/*, men stadig med selvstændig fonemstatus */r/*. Senere finder der så et gradvist sammenfald sted mellem de to *r*-fonemer.

I afsnit 2.2 drøftes det vanskelige og omdiskuterede spørgsmål om den fonetiske realisering af yrrunen. Som Larsson skriver, er der i tidens løb fremsat “otaliga och mångskiftande förslag” (s. 30). De to hovedsynspunkter er dels, at */r/* skulle have haft velær eller uvulær udtale, altså artikuleret med tungeroden, dels at der er tale om en alveolær udtale, d.v.s. med tungespidsen. Larsson foretrækker den sidstnævnte mulighed i overensstemmelse med de fleste forskere, men han pointerer, at udtalen af *r*-lyden ofte varierer en hel del inden for et og samme, levende sprog, og han mener, at en lignende udtalevariation meget vel kan have eksisteret i vikingetiden (s. 31). Han hævder desuden, at det fonem, som yrrunen betegner, i den tidlige vikingetid har haft en frikativ udtale, mens den anden *r*-lyd har været en tremulant/approksimant. Yrrunen bliver som nævnt ofte omtalt som “palatalt *r*” i den runologiske faglitteratur, og Larsson ser en bekræftelse i det ved, at lyden */r/* dels kan resultere i *r*-omlyd (med samme virkning som *i*-omlyd), dels at et */i/* kan palatalisere et efterfølgende */r/* til */r/* (s. 32 f.).

I det efterfølgende afsnit 2.3 diskuteres sammenfaldet i nordisk mellem de to *r*-lyd. Emnet rummer en del vanskelige spørgsmål, herunder hvornår sammenfaldet sker. Det indtræder tidligere i vestnordisk end i østnordisk og tidligst i postposition efter dental. Desuden er det spørgsmålet, om de to lyd — på tidspunktet for sammenfaldet til et fonem — igennem et tidsrum har været opfattet som allofoner med komplementær distribution. Sidstnævnte synspunkt indebærer, at [r] i en periode blev bevaret efter vokal eller i svagt betonedede omgivelser samt

[r] efter konsonant eller i betonedede omgivelser. De to allofoner /R/ og /r/ falder først endegyldigt sammen, da /r/ senere bliver stavelsesdannende (s. 35). Allerede på dette punkt understreger Larsson dog, at hans undersøgelse ikke synes at kunne bekræfte denne hypotese.

I kapitel 3 "Ljudhistoriska och runologiska frågor samt avgränsningsproblem" tages en lang række forskellige problemer op til diskussion: "Assimilation av /rR/" (afsnit 3.1) er en lydhistorisk overvejelse af, om lydforbindelsen /rR/ kan resultere i /R:/, eller kun i /r:/, som det normalt antages. De forskellige, overvejende tidligvikingetidige runebeleg med yrrunen gennemgås, og samtlige afvises med forskellige begrundelser. Som et eksempel på Larssons gode og skarpe iagttagelser kan det nævnes, at runefølgen [**burger**] (s. 39) i den tabte ölandske indskrift Ö1 23 næppe som hidtil antaget kan tolkes som det iøvrigt ukendte mandsnavn **Borgarr*. På baggrund af brugen af yrrunen i slutningen af ordet må runefølgen i stedet tolkes som navnet *BorggæiRR*. Larssons forslag har endvidere den fordel, at det sidstnævnte navn kendes fra to uppandske indskrifter (U 887 og U 912).

Afsnit 3.2 om "»Garderingarna» rR och rR" er en ortografisk analyse af de 13 tilfælde, hvor yrrunen og redrunen ristes side om side. Larsson betegner disse skrivemåder som "garderinger" og forklarer dem enten som en fonetisk usikkerhed i betegnelsen af r-lyd, eller — med henvisning til Elias Wessén (s. 41 f.) — med, at risteren af gammel vane har sat en yrrune i slutningen af ordet, altså en ortografisk praksis. Eksemplerne understreger således, at de to r-lyd var ved at falde sammen i runesvensk i 1000-tallet.

Det følgende afsnit 3.3 "Inskottsvokaler" gennemgår de tilfælde, hvor /R/ eller /r/ har udløst en indskudsvokal. Gruppen er broget; dels omtales en række tidlige vikingetidsindskrifter, dels langt senere indskrifter. Larsson skriver (s. 44) at "det finns endast ett fåtal exempel på svarabhaktivokaler i de c:a 3000 inskrifterna från 1000-talet". Han foretrækker at forklare den tidlige gruppe dels som udtryk for usynkoperede former, fx Kälvesten, Ög 8, **stikur**, dels som svarabhaktivokaler, fx Ribekranieamulettens **ulfur** (Moltke 1985: 151 ff.). De yngre eksempler opfattes som et udslag af en varierende udtale af r-lyden p.gr.a. et begyndende sammenfald mellem /R/ og /r/.

Det 20 sider lange afsnit 3.4 er helliget "Mångtydiga namnbelägg". Det drejer sig mere konkret om de tolkningmæssige vanskeligheder ved at skille navneelementene -*gæiRR* og -*gærðr*, som begge kan ristes -**gir**, -**ker** etc. (d.v.s. med henholdsvis svind af /ð/ og overgang /R/ > /r/). Vurderingen af, hvilket navneled der er tale om i de enkelte tilfælde, afhænger

af en række faktorer, mest indskriftens indhold og ortografi i øvrigt, samt hvilken rister, der har udført indskriften. Larssons samling af de problematiske belæg og hans kommentarer giver et meget væsentlig bidrag til udforskningen af de to navneled.

Afsnit 3.5 drejer sig dels om "Palatalisering", d.v.s. den lydhistoriske proces, hvorefter et /r/ kan blive palataliseret til /r/, fx i slægtsskabsstammernes *fapir* og *mōðir*. Larsson foreslår i den anledning og med overbevisende argumenter en ændret normalisering af en række runsvenske belæg (s. 84). Det kunne have været spændende, om Larsson på dette sted havde taget nogle utolkede belæg op til diskussion, fx det danske **nura-godi** (nom.) på DR 190 og DR 192, hvor palatalisering mig bekendt ikke har været inddraget i diskussionen.

Det sidste afsnit 3.6 "s-runans användning för /r/ (och yrrunans användning för /s/)" redegør for de få tilfælde, hvor s-runen anvendes for forventet /r/ og vice versa. Det er — hævdes det — et forholdsvis sjældent fænomen, som primært kan henføres til første halvdel af 1000-tallet.

Kapitel 4 gennemgår "Beteckning av äldre /r/". Det gælder dels afsnit 4.1 "Yrrunans användning för [r]" i forskellige fonetiske omgivelser, dels 4.2 "Nollbeteckning av äldre /r/", og 4.3 "Redrunans användning för äldre /r/" ligeledes i forskellige fonetiske omgivelser, samt 4.4 "Slutsatser". Larssons metode går i al sin enkelhed ud på at opstille en liste over de sikre belæg inden for hver kategori: [r] efter fortungevokal (4.1.1.1) og bagtungevokal (4.1.1.2). [r] efter ikke-dental konsonant (4.1.2.1) og efter dental (4.1.2.2). Listerne over sikre belæg følges af længere udredninger om belæg, som af den ene eller anden grund udelades. Tilsvarende lister opstilles derefter for at undersøge, hvor ofte redrunen er anvendt for /r/ i de samme lydige omgivelser (4.3). I afsnittet "Slutsatser" (s. 131) kan Larsson bekræfte de hidtidige antagelser om, at yrrunen benyttes mest almindeligt til at betegne [r] efter vokal (83% mod 17% redrunen). Efter ikke-dental konsonant er tallet "kun" 60% yrruner mod 40% redruner. I Danmark, Östergötland og Södermanland er der en klar overvægt af skrivemåder med yrrunen, mens skrivemåder med redrunen omvendt dominerer i Uppland. Denne iagttagelse gælder dog kun i stillingen efter ikke-dental konsonant.

Det korte kapitel 5 omhandler "Yrrunans användning för [r]", dels "För [r]<[r]", d.v.s. yrrunens anvendelse for [r], der er opstået af et ældre [r]. (5.1), dels "Oetymologisk användning av yrrunan" (5.2.) fulgt op af "Slutsatser" (5.3). Larsson slår fast, "att det är mycket ovanligt att yrruna används för att beteckna [r]" (s. 137). — Her ser han bort fra

præpositionerne *æftir*, *fyrir* m.fl. samt nominativsformerne af slægt-skabsstammerne *brōðir*, *sýstir*, *mōðir*, *fapir* m.fl., der forklares som palataliserede former. Iagttagelsen er vigtig, fordi den beviser, at der ikke sker en tilfældig sammenblanding af de to *r*-lyd. De ville jo forudsætte, at yrrunen ofte blev brugt i stedet for redrunen. Det er netop ikke tilfældet, mens det omvendte, at redrunen anvendes for yrrunen, er ret almindeligt.

I kapitel 6 gennemgås over 17 sider "Yrrunans användning för vokal". Forudsætningen for, at yrrunen kunne anvendes som vokaltegn, er, at runens navn begynder med en vokallyd, og at runen i lighed med de andre runer i futharken har kunnet bruges som tegn for den første lyd i runenavnet (det s.k. akrofone princip). Larsson vælger i første omgang at undlade at tage stilling til, hvilket runenavn der ligger bag yrrunens brug for vokal.

I alt 63 vikingetidige eksempler på yrrunen brugt for vokal finder nåde for Larssons øje. Det er ikke meget sammenholdt med de mere end 3.500 tilfælde, hvor yrrunen bruges for konsonant. Larsson diskuterer tre vanskelige belæg fra Östergötland og Uppland, hvor yrrunen tidligere er blevet opfattet som grafem for vokalen /ø/ og/eller /y/, hvilket tilsyneladende bryder med runens øvrige brug for vokallyd i området. Det gælder belæggene Ög 170 **ruir**, *ifir*, og U 954† [**arrukr**], *Æiríkr*(?), samt U 948 **strrpinkr** *Stiðingr/Stēðingr* (s. 142 f.). På meget overbevisende og elegant vis lykkes det Larsson at sandsynliggøre, at der i samtlige tilfælde er tale om den almindelige brug af yrrunen for vokalen /i/ eller /e/.

I forbindelse med et andet omdiskuteret belæg: **skibarr** på runestenen DR 363 fra Sturkö i Blekinge (s. 144 ff.) diskuterer Larsson over et par sider, om yrrunens vokalkvalitet skal opfattes som /i/ eller /e/. Diskussionen kunne nok have været gjort lidt kortere, hvis han havde sat sig ind i de tolkningspræmisses, som anlægges i *Danmarks Runeindskrifter*, og som fremgår af artiklerne i sagleksikonet bagest i tekstbindet. Her fremgår det, at DR i overensstemmelse med Wimmer simpelt hen opfatter yrrunen som en **e**-rune (DR sp. 952). Baggrunden er antagelsen om, at runens navn på sydsandinavisk grund har været **ælgr*. Så snart man — som Larsson selv er inde på — tilslutter sig idéen om, at yrrunen kun har haft ét og samme navn i Norden, bortfalder det meste af problemet af sig selv.

Omkring yrrunens brug for vokal i de svenske indskrifter konkluderer Larsson: "Merparten av de svealändska stenarna med belägg på yrrunans användning för vokal kan alltså antingen knytas till bestämda ristare eller till bestämda områden, i vissa fall både och, naturligt nog. Det är sålunda

ett bruk som är begränsat såväl individuellt som geografiskt (de skilda områdena där yrruna brukas för vokal är dock i sig tämligen spridda).” (s. 153 f.). Som en væsentlig tillægsgevinst ved Larssons analyse af de mellemsvenske belæg vil jeg nævne, at den bl.a. åbner mulighed for en anderledes tolkning af risteren Livstens brug af yrrunen i præpositionen *æftir*. Fordi Livsten enten rister dette ord med initial yrrune eller med stungen *u*-rune, har man antaget, at han selv havde en labialiseret udtale af ordet i sit sprog, altså *øftir*. Larsson demonstrerer overbevisende, at det ikke behøver at være tilfældet, fordi der er flere eksempler på ristere, der synes at bruge begge former, både *æftir* og *øftir*.

Med disputatsens gennemgang af fænomenet kan vi endegyldigt slå fast, at yrrunen på østnordisk grund bruges for de urundede vokaler /e(:)/, /i(:)/ og /æ(:)/ i vikingetiden, og at yrrunen først senere i middelalderen benyttes til at markere /y/, måske efter vestnordisk forbillede. I Vestskandinavien benyttes yrrunen nemlig allerede fra ca. år 900 for /y/, men her gør sig den store forskel gældende, at yrrunen meget tidligt er gået ud af brug som konsonantegn.

Afhandlingens 7. kapitel med overtitlen “Variation i beteckningen av äldre /r/” kan ses som den samlede drøftelse af de belæg på forskellig anvendelse af yrrunen, som møjsommeligt er blevet etableret i de foregående kapitler. Indledningsvis drøftes i afsnit 7.1 “Variation betingad av inomspråkliga orsaker” to intralingvistiske årsager til, at der forekommer variation i betegnelsen af oprindeligt /r/, dels beroende på hvilken kvalitet den foregående vokal har, dels om prosodiske forhold spiller ind. De svenske belæg opstilles kronologisk ud fra Anne-Sofie Gräslunds stilhistoriske grupperinger (tabell 2, s. 158). Resultatet er, at der ikke er stor forskel på yrrunens brug efter fortunge- eller bagtungevokaler: 84% mod 73%. Hvis man fraregner præpositionen *æftir*, ændres billedet kun en smule: tallet bliver i så fald 80% efter fortungevokaler, mens skrivemåder med yrrunen udgør 86% af belæggene på ordet *æftir*.

Denne iagttagelse foranlediger Larsson til i tabel 3 (s. 159) at gøre en meget vigtig iagttagelse omkring skrivemåderne af præpositionen *æftir*. Det viser sig nemlig, at andelen af yr-skrivemåder i Uppland (men ikke i Södermanland) øges fra 72% i de stilhistorisk set ældre indskrifter til 94% i de stilhistorisk set yngre indskrifter. Han giver tre mulige forklaringer på dette:

For det første kan der i dette ord være tale om en traditionel, konservativ skrivemåde. Netop i højfrekvente ord kunne man vente at finde sådanne konservative skrivemåder, jævnfør fx stavemåden “och” i svensk, men det er stærkt omdiskuteret, om man kan regne med, at

noget tilsvarende har gjort sig gældende i vikingetiden. Larssons kolleger fra Uppsala Henrik Williams og Svante Lagman har ret kraftigt afvist tanken (Lagman 1989).

For det andet kan forklaringen være, at *æftir* udviser et eksempel på det William Labov har kaldt "lexical diffusion", altså et fænomen der — samtidig med at en sprogforandringsproces er i gang — kan udvirke, at bestemte ord eller fonotaktiske forbindelser forbliver uændrede eller forandres i anden retning. Især i den periode hvor de lydlige forandringer foregår, kan man forvente at finde stor variation (s. 160).

Den tredje mulighed er, at den palataliseringstendens, der har resulteret i, at gammelt /r/ bliver til /r/ i slægtskabsstammerne *brōðir*, *sýstir*, *mōðir*, *fabir* m.fl. samt i *æftir*, fortsat har været produktiv og måske endda er øget mod slutningen af vikingetiden. Dette kan i så fald og med henvisning til Henrik Williams undersøgelse af åsrunen (1990:87) ses som en parallel til, at nasaleringstendensen i samme periode også har været på fremmarsch.

En alternativ måde at forklare brugen af yrrunen efter vokal kunne være ved at knytte anvendelsen til prosodiske forhold. Eftersom Larsson ikke kan påvise et mønster i fordelingen mellem yr- og redruner i fx navneleddet *-gæiRR* brugt som for- eller efterled i sammensatte personnavne, stiller han sig skeptisk over for denne forklaringsmulighed. Prosodiske forhold synes altså ikke at spille nogen rolle for bevarelsen af [R]. Som noget karakteristisk for den uenighed, der i denne henseende har hersket inden for forskningen, citeres Lena Peterson for at mene, at man kunne forvente, at /r/ holdt sig længere i trykstærk position, mens omvendt Gun Widmark har villet se /r/ som en svagtryksvariant (s. 162).

I det efterfølgende afsnit "Variation betingad av utomspråkliga orsaker" (7.2) overvejes dels betydningen af individuelle forskelle hos de enkelte runerister "Individuell variation" (afsnit 7.2.1), dels eventuelle geografiske forskelle (7.2.2). Desværre kan Larsson ikke påvise en klar linje, hvad gælder de navngivne runeristeres brug af yrrunen: En gruppe, hvortil fx Öpir hører, synes overhovedet ikke at skelne mellem de to runer, en anden fx Balle anvender yrrunen fakultativt for oprindeligt /r/, mens en tredje gruppe fx Åsmund Kåresson, der betegnes som "pålitliga ristare", synes at respektere det oprindelige skel mellem /r/ og /r/ (s. 166).

Med hensyn til den regionale variation er der en del kronologiske overvejelser, som gør sig gældende. Fx er brugen af redrunen for /r/ mere almindelig i Östergötland, hvis man ser bort fra gruppen af indskrifter fra den tidlige vikingetid, Rök, Kälvesten og Oklunda. Til-

svarende findes næsten samtlige belæg med redrunen for /r/ fra dansk område i de bornholmske indskrifter, der udgør en helt selvstændig indskriftgruppe.

Det mest opsigtsvækkende resultat er i følge Larsson, at andelen af skrivemåder med redrune efter ikke-dental konsonant er så markant større i Uppland end i Södermanland. Afhandlingen konkluderer "Det är inte helt enkelt att tolka de olikheter som framträder som uttryck för regionala skillnader. Frågan är varför just Gotland, Uppland og Västergötland uppvisar en betydligt högre andel skrivningar med redruna än övriga områden" (s. 169 f.).

I afsnit 7.2.3 "Kronologisk variation" underkaster Larsson herefter materialet fra Södermanland og Uppland en nærmere granskning med inddragelse af de omtrentlige dateringer (tabell 6–9). På baggrund af brugen af yrrunen efter ikke-dental konsonant konkluderer han, at "runstensresandet i Södermanland avtar betydligt i styrka något efter 1000-talets mitt, medan det i Uppland tycks ha blomstrat under 1000-talets senare hälft" (s. 173 f.).

Før Larsson drager endelige konklusioner, overvejes i afsnit 7.3 "Ortografisk reform eller språklig förändring?" muligheden af, at yrrunen forsvinder som følge af en ortografisk reform. På sin vis er det jo en uhyre luksus, at der er hele to runer for *r*-lyd i vikingetidsrunerækken. I Norge, hvor de to *r*-lyd som nævnt faldt sammen meget tidligt, får yrrunen da også en ny arbejdsopgave som et rent vokaltegn. Selvom de to *r*-lyd blev holdt adskilt i udtalen, har de meget vel teoretisk kunnet være opfattet som allofoner, der optrådte i komplementær distribution. I så fald var der kun behov for ét runetegn. Denne tanke, der har været fremme siden Erik Brates tid, afvises af Larsson på baggrund af hans analyse af hele materialet. I stedet konkluderer han:

"De vikingatida runinskrifterna ger — som jag ser det — vittnesbörd om en pågående språkförändring, där [r] efterhand tappar mark mot [r]. (---) Vad som emellertid är omöjligt att säga utifrån detta material är när det fonetiska sammanfallet mellan [r] och [r] skett. Om det är fråga om en pågående förändring måste vi nämligen tillåta variation på en mängd nivåer: regionalt, socialt, individuellt och kanske också lexikalt, vilket gör det mycket svårt att peka ut en bestämd tidpunkt för ett sammanfall" (s. 178).

Her kunne afhandlingen for så vidt slutte, men Larsson tager for en ordens skyld også de middelalderlige indskrifter under behandling. Afhandlingen opererer i afsnit 8.1 i alt med 57 belæg hvor yrrunen anvendes for /r/. Fire af disse belæg er opsigtsvækkende nok redruner,

der er stungne, og som translittereres \mathfrak{r} (s. 181). Larsson undgår behændigt at kommentere den potentielle bombe under afhandlingen, som disse stungne runer udgør. Stungne redruner viser jo, at man har kunnet anvende denne rune for såvel /r/ som / \mathfrak{r} /, og denne brug må man jo teoretisk regne med i alle indskrifter, hvor yrrunen ikke forekommer som r -tegn.

En svaghed ved kapitlet om middelalderbelæggene er efter min mening, at indskriftmaterialet er for forskelligartet, og at daterings-spørgsmålet ikke i tilstrækkeligt omfang inddrages. En stor andel af belæggene — 47 — stammer fra Gotland (medregnet i alt 13 belæg i indskriften på døbefonten i Åkirkeby på Bornholm, der er importeret fra Gotland). Et efterfølgende afsnit (8.2) er helliget en opsamling af de 20–21 tilfælde, hvor yrrunen betegner vokal i middelalderlige indskrifter fra østnordisk område. Interessant nok bruges yrrunen fortrinsvis for /y/ i Østnorden i middelalderen, muligvis efter vestnordisk forbillede (her henvises til von Friesen 1933: 228). Kun i to tilfælde betegner yrrunen vokalen /æ/, og påfaldende nok benyttes yrrunen ikke for vokal i indskrifterne fra Gotland.

I den sammenfattende diskussion kapitel 9 understreger Larsson, at sammenfaldet mellem [\mathfrak{r}] og [r] hverken kan lægges så tidligt som kort efter 1100, som Lena Peterson har hævdet, eller til omkring 1300 eller lidt senere, som Börje Tjäder har hævdet. Mod den førstnævnte antagelse taler det faktum, at yrrunen stadig benyttes i stor udstrækning inden for de seneste stilgrupper i det mellemsvenske materiale. Mod denne kritik kunne indvendes, at Peterson jo udgår fra den traditionelle datering til tiår af det mellemsvenske materiale, og at hendes datering af sammenfaldet set i lyset af de nyere dateringer måske skulle justeres frem i tid til ca. 1150. I kapitel 10 afrundes afhandlingen, og indholdet i de 9 første kapitler opsummeres ganske kort på 3 sider.

4. Diskussion

Der er naturligvis en lang række enkeltpunkter, hvor man kunne overveje, om afhandlingen kunne være anderledes, såvel på mikro- som makroplan. På grund af afhandlingens bredde og den store mængde data er der intet underligt heri. Med hensyn til afhandlingens titel og målsætning, mener jeg dog bestemt, at teksten lever op til det, den lover. Det relevante materiale er, så vidt jeg kan bedømme, vurderet grundigt og behandlet med stort fagligt overblik og modenhed. Afhandlingens

sprog, stil og stoffets disponering er ligeledes imponerende. Larsson udtrykker sig i et klart, koncist sprog uden snørklede sætninger. Slåfejl er der praktisk taget ingen af, heller ikke i citaterne. Larsson inddrager en imponerende mængde sekundærlitteratur. Alligevel kan man undertiden savne henvisninger. Således har Larsson på det nærmeste ikke gjort brug af det ellers meget nyttige sagleksikon, der findes i *Danmarks Runeindskrifter*. Fx i afsnittet om indskudsvokaler (s. 44) hævdes det, praktisk taget uden at drøfte andet end mellemsvenske eksempler, at indskudsvokaler er sjældne i 1000-tallet. Det er et noget andet billede, der tegner sig, set med sydsandinavisk optik (DR sp. 1003–5).

Dispositionen er efter min mening ikke helt logisk. Afhandlingens kapitel 6 om yrrunens brug for vokal hører indholdsmæssigt bedre sammen med de emner, der behandles i kapitel 3 om lydhistoriske og runologiske særfænomener. Tilsvarende er kapitel 8 om yrrunens brug i middelalderen underligt løsrevet fra den øvrige fremstilling. Afhandlingen ville være bedre tjent med, at de enkelte fænomener: yrrune for oprindeligt /x/, yrrunen brugt for vokal i middelalderen m.m. var blevet inkorporeret på de relevante steder, d.v.s. efter de tilsvarende fænomeners forekomst i vikingetiden.

Samtidig med, at afhandlingens sprog bør roses, giver den udbredte brug af fodnoter anledning til undren. Ikke sjældent kunne en henvisning være indarbejdet i teksten, men hvad værre er, så gemmer der sig vigtige diskussioner i flere af disse fodnoter. Fx drøftes i note 16 (s. 24 f.) Hans Christianssons teori om den mellemskandinaviske vs. den sydskandinaviske stil inden for runestensornamentikken; en diskussion der er vigtig for runestens kronologien. En anden note (s. 30) omtaler Lillemor Santessons hypotese om, at vikingetidens yrrune skal udledes af den ældre runerækkes **d**-rune, **᚛**. Da Larsson mig bekendt er den første til at tage diskussionen op, er det unødigt beskedent at forvise guldkornene til en fodnote. Omvendt er der passager i afhandlingen, der med fordel kunne være henvist til en fodnote. Det gælder fx den lange drøftelse (s. 44 f.) af belægget **ualtar** på U 677, der har været tolket *Valdr*, men som Larsson foretrækker at tolke som *Valdarr*. Denne iagttagelse bidrager ikke meget til diskussionen om indskudsvokaler på dette sted i afhandlingen, ligesom de to tolkningsalternativer heller ikke har synderlig berøring med yrrunen i det hele taget.

På det overordnede plan er afhandlingen metodisk konsistent, og der argumenteres som regel grundigt for de trufne valg. Den annoncerede "induktive metode" er overbevisende gennem opstillingen af sikre belægsserier, fx i afsnit 4.1. En mulighed, som efter min mening kunne have

været drøftet, var at sortere belæggene ud fra morfologiske i stedet for fonotaktiske kriterier, se fx Lena Petersons diskussion af runesvenske pluralisformer på *-a(R)* og *-i(R)* (1996: 31 ff.). Måske kunne det have givet andre indfaldsvinkler for diskussionen af yrrunens brug.

Til det overordnede metodiske plan hører også afhandlingens rent runologiske afgrænsning — og deraf følgende brede definition — af vikingetiden. Det betyder, at indskrifter fra 700-tallet til langt ind i 1100-tallet behandles over en kam. Andre hensyn, så som monumenttype, indskrifttyper m.m., som især Rune Palm har påvist som en nyttig metode til at opdele indskriftmaterialet, er som nævnt bevidst negligeret, men med hvilken ret og på hvilket grundlag? Spørgsmålet er, om en sådan opdeling ikke ville have gjort arbejdet lettere sine steder.

Mange steder i afhandlingen — ofte i forbindelse med citater fra *Sveriges runinskrifter* — taler Larsson om, at runeristere er "pålitlige" eller at de omvendt har en "bristfällig ortografi". Eftersom afhandlingen er helt afhængig af at kunne analysere de enkelte runefølger som udtryk for konkrete, udtalemæssige realiteter, mener jeg man må efterlyse en teoretisk-metodisk diskussion af dette problem. Det ville også have været gavnligt med nogle ord om den terminologi, der må tages i brug, når risternes ortografi umuligt kan afspejle en konkret udtale.

Andre mulige forklaringer på brugen af yrrunen kunne i visse tilfælde tænkes ud over brugen for fonemet /r/, fx som pynt eller cicelering. Det bør i hvert fald overvejes i forbindelse med yrrunens brug for vokal, hvor man i østnordisk anvender yrrunen som alternativ til i-runen. Det antages almindeligvis, at runeristerne først ristede hovedstaven, som er identisk med i-runen, før eventuelle bistave. I så fald ville det være grafisk redundant at tilføje bistavene til en r-rune, som skulle anvendes for /i/ eller /e/. Larssons afvisning af dette (s. 138, note 4) er for mig at se forhastet. Vender man sig til middelalderindskrifterne, har man igennem hele perioden haft muligheden af at riste en stungen u-rune for /y/ i stedet for yrrunen, så også her foreligger en konkurrencesituation, som evt. kunne afspejle æstetiske frem for lydlig valg.

Larssons arbejdsstrategi har sigtet mod at tilvejebringe serier af "sikre" belæg på yrrunen brugt i forskellige lydlig omgivelser. Belæggene er sorteret alfabetisk efter den normaliserede tekstform, og de danner indledningen til afsnit, hvor usikkert tolkede belæg eller forskellige tolkningsalternativer gøres til genstand for en nærmere drøftelse. Det er mit indtryk, at disse sikre belæg langt fra altid er fremkommet gennem selvstændige undersøgelser af indskrifterne eller korpusudgaverne. En stikprøvekontrol af afsnit 4.2 (s. 113–118) "Nollbeteckning av äldre /r/"

viser i al fald, at arbejdsmetoden ikke er helt uproblematisk. Larsson opregner (s. 113 f.) 52 belæg på bortfald af -R fordelt på 20 leksemer, idet 60 belæg på bortfald af /R/ i ordet *æftir* holdes uden for diskussionen. En serie belæg på udeladt yrrune i indskrifter, der er ristet af Öpir, holdes ligeledes uden for de "sikre belæg", men det nævnes først definitivt side 116 (med note 110).

Pladsen tillader ikke en slavisk gennemgang af belægsrækken i afsnit 4.2, men i mange tilfælde vil man i indskrifterne finde andre udeladelser/forkortelser, der kunne forklare "bortfaldet" af /R/. Det gælder fx *Andvættar* (gen.) **antuita** U 1036 og *hennar* (gen.) **ena** U 112. I andre tilfælde har hele indskriften en særpræget ortografi, som evt. kunne "undskylde" fraværet af den ventede yrrune, fx ved *bæðir* **bepi** U 1161 og *Guðbiarnar* (gen.) **kupabiarnao** (!) U 579. Atter andre "säkra belägg" viser sig at være så fragmentariske eller sværtlæselige — hvis indskrifterne da overhovedet er bevaret til nutiden — at en "udeladelse" af yrrunen næppe kan tillægges særlig stor værdi. Det gælder fx *Sigværdar* (gen.) [**sikuarta**] U 568†, *synir* (plur.) [**sun**] U 498† og *Pörgærdar* (gen.) U 968. Endelig bør man tage hensyn til selve indskriftens forhold til ornamentikken. To af tre eksempler på ordet *möðir* ristet uden yrrunen, U 241 og U 343†, er ristet af risteren Åsmund Kåresson. I begge tilfælde kolliderer *möðir* som det sidste ord i sjælebønnen med ornamentikken. I ni signerede (U 301†, U 346†, U 356, U 956, U 998, U 1149, Gs 11, Gs 12, Gs 13, se Axelson 1993: 86 ff.) og syv attribuerede indskrifter (U 423, U 431, U 540, U 860, U 866, U 875, U 1145, se Axelson 1993: 92 ff.) med samme sjæleformel skriver Åsmund *möðir* med yrrunen (Thompson 1975: 89). Man må vel på den baggrund kunne slutte, at ornamentikken, snarere end udtalemæssige forhold ligger bag udeladelsen.

I et enkelt tilfælde er tolkningen af **kiftir mina** på U 359 som *giftir minnar* (sidstnævnte ord med yr-bortfald) så løst funderet, at det grænser til rent gætværk. Belægget burde ikke være medtaget blandt de sikre, heller ikke med (?) som Larsson har gjort det. Andre "sikre" tolkninger kunne også have fortjent en kommentar, fx de to danske akkusativformer *Āsgæir* **oski** DR 96 og *Āsgæir* **isgi** DR 135. Det har længe været kendt, at navnene på -*gæir* i sydsjandskandinavisk/dansk udsættes for monoftongering med efterfølgende vokalforkortelse og lydlukning: /æi/ > /ē/ > /æ/ > /i/. Navneleddet -*gir* er herefter blevet opfattet som en *ia*-stamme med regelret akkusativ på -*i* (Brøndum-Nielsen 1950: 246 ff.).

Hovedparten af belæggene på manglende yrrune findes dog i pluralisformer af ordet "rune", såvel *rūnar* som den mälarsvenske specialitet *rūnir*, samt det ledsagende demonstrativpronomen *þessar*. Ved at læse

afsnittet grundigt erfarer man, at Larsson foruden belæg fra Öpirs produktion har ladet belæg fra risteren Visäte ude af betragtning. Medtaget i oversigten er imidlertid en hel del belæg, som må knyttes til et lille antal runeristere; fx for *rūnir*-formernes vedkommende til risteren Livsten. Det er et åbent spørgsmål om disse yr-løse former overhovedet skal ses som bortfald af /r/.

Afhandlingen konkluderer (s. 118) "det vikingatida runinskriftsmaterialet uppvisar endast få belägg på bortfall av äldre /r/", hvilket det ikke er svært at bifalde. Et nøjere studium af de "sikre belæg", særligt når der som her er tale om sjældne foreteelser, ville have givet Larsson endnu sikrere grund for sine konklusioner. Selv ville jeg efter min kontrol hævde, at manglende betegnelse af /r/ er uhyre sjældent forekommende bortset fra enkelte runeristere, hvor man almindeligvis ikke skal regne med, at der ligger lydige forhold bag udeladelsen af yrrunen. Det skal dog indrømmes, at der er enkelte "sikre" eksempler på "umotiveret" udeladelse af /r/, fx *Pōrir þuri* U 275, som da også diskuteres indgående i afhandlingen (s. 117).

En anden indvending mod Larssons arbejdsstrategi må bero på en smagssag og en rimelighedsafvejning. I afhandlingen udelades generelt de utolkede belæg, også selvom disse ofte optræder som "ord" i ellers forståelige indskrifter med sikre belæg på yrrunen. Til gengæld fylder diskussionen af usikkert tolkede belæg godt op i afhandlingen, skønmæssigt et sted mellem 10 og 20%. Selvom disse miniartikler om enkeltproblemer demonstrerer forfatterens håndlag som filolog og runeforsker, kan man ikke se sig fri for en fornemmelse af, at de mange belægsdrøftelser sine steder hæmmer den overordnede diskussion.

En tredje og mere tungtvejende indvending mod arbejdsmetoden er Larssons beslutning om at udelade vikingetidige indskrifter på løsgenstande, fordi "det bland lösföremålsinskrifterna finns en oproportionerligt stor andel problematiska belägg" (s. 19). Argumentet er uhyre tyndt, for det første fordi Larsson faktisk inddrager løsgenstande flere steder, fx et spydblade fra Gotland, G 225 (s. 46), samt hjerneskal-amuletten fra Ribe (Syddanmark), for det andet fordi han ved at se bort fra utolkede belæg kunne have valgt de bedste ting på hylderne, fx Dublinindskriften *hurn:hiartar:la:aysar*, *horn hiartar la:aysar* (sidste to ord er ikke sikkert tolkede), IR₁₂ samt Elisenhof-kammen (Holsten) *kobr kambR* fra slutningen af 800-tallet (Moltke 1985: 370 f.) med tidlig overgang /r/ > /r/ som følge af (tvivlsom?) norsk indflydelse. Elisenhof ville have været interessant at diskutere i forbindelse med Karleviindskriften ÖI 1, hvis "norskheder" Larsson (s. 119) godtager uden videre

diskussion, på trods af at indskriftens runeformer og sprogformer i øvrigt peger mod østnodisk. Blandt de længere, sprogligt meningsgivende indskrifter på løsgenstande kan også nævnes den meget vigtige Schleswig-runekævla med såvel øst- som vestnordiske træk samt yrrune-ordene **runar**, **mogr**, **asir**, etc. (Moltke 1985: 484 ff., Schleswig 3). Man kan have en lumsk mistanke om, at en af grundene til Larssons udeladelse af indskrifterne på løsgenstande fra vikingetiden er, at der har været et vist efterslæb med hensyn til at få indskrifterne på løsgenstande fra bl.a. Uppland med i runedatabasen. Det ændrer imidlertid ikke ved, at disse indskrifter kan rumme interessante belæg på yrrunen!

Den fjerde indvending mod afhandlingen kunne være dens ikke helt afklarede forhold til den samnordiske runetekstdatabase, som har dannet grundlag for afhandlingen. Der burde nok have været nogle overvejelser omkring databasens tilblivelseshistorie og indhold. Oprindeligt omfattede databasen kun vikingetidige svenske runeindskrifter på sten (med undtagelse af Forsa-ringen). Ved udvidelsen af databasen gik man over til at operere med tre tidsperioder: urnordisk, vikingetid og middelalder, og man lod lidt i mangel af bedre vikingetiden begynde med Rök-indskriften, Ög 136. Afgrænsningen mellem vikingetid og middelalder er meget vanskelig, og den er i praksis dikteret af den runeortografiske sondring mellem et (ensidigt) **a**-grafem og et (dobbelsidigt, gennemstreget) **æ**-grafem samt lignende middelalderlige særtræk.

Databasen tager derved ikke hensyn til de tidsmæssige forskelle, der måtte være mellem forskellige egne af Norden, men baseres udelukkende på den futharkrække, der er benyttet til indskriften. Da Patrik Larssons afhandling har en stærk sproghistorisk forankring, bliver mangelen på overensstemmelse i tid (eller indskrifttypologi) et problem, som burde være diskuteret mere indgående. Efter min opfattelse må man ikke slå sig til tåls med runedatabasens meget grove periodiseringer, som egentlig kun er skabt for at angive, at fx "**g**" i en urnordisk indskrift er en selvstændig rune, **χ**, mens "**g**" i vikingetiden afspejler en stungen **k**-rune, **ʀ**. Der er talrige lignende sdringer, som nødvendiggør en grov periodeinddeling, for at translitterationerne skal give mening. En mere forfinet periodeinddeling i afhandlingen kunne i hvert fald have været formålstjenlig i forbindelse med omtalen af bevaret /r/ efter dental (s. 109 f.), hvor DR 291 og Sö 131 diskuteres i samme åndedrag som fx DR 211 og Ög 136, selvom der er stor aldersforskel mellem indskrifterne. Det gælder også i det tidligere omtalte afsnit om indskudsvokaler, hvor Larson bevæger sig fra Ribe-kraniets **ulfur** *ulfr*(?) (arkæologisk dateret til 720'erne) til senvikingetidige indskrifter fra 1100-tallet.

Et andet sted, hvor runedatabasens system viser sig uhensigtsmæssigt er i afhandlingens opstilling af belæggene, der i overensstemmelse med databasen følger rækkefølgen af bindene i *Sveriges runinskrifter*, der langt fra er geografisk logisk. For Danmarks (inkl. Skåne, Halland og Blekinges) vedkommende er det karakteristisk, at de bornholmske indskrifter "ødelægger" det billede, det sydkandinaviske materiale ellers tegner (s. 168). Når det nu er alment kendt, at det bornholmske materiale udgør en runetraditionsmæssigt og kronologisk helt selvstændig gruppe i forhold til det (sydøst)skånske i øvrigt — på lignende vis, som eksempelvis det ölandske materiale er ret forskelligt fra det smålandske —, burde afhandlingen have taget konsekvensen og udskilt dette materiale i en selvstændig gruppe. Runedatabasen er kun en afspejling af korpusværkerne på dette punkt, og man bør ikke slavisk følge deres opdeling af materialet, hvor det ikke er hensigtsmæssigt.

5. Sammenfatning og afslutning

Der er for mig at se ingen tvivl om, at Patrik Larsson med denne disputats har leveret en værdifuld, solid og gennearbejdet præstation. Der fremsættes ikke revolutionerende nye hypoteser om yrrunens brug i vikingetiden, men på den anden side formår han for det første at samle og præsentere den omfattende litteratur og relevante forskning om emnet, såvel fra runologisk som sproghistorisk og fonologisk hold. For det andet testes de hidtil fremsatte hypoteser om sammenfaldet af *r*-lyde samt teorierne om tidspunktet for dette sammenfald her for første gang på det totale materiale. Derved kan afhandlingen skære igennem disussionen på en lang række punkter og levere et solidt fundament for den fremtidige forskning.

I tilgift kommer afhandlingens gennemgang af en meget stort antal belæg på yrrunens brug. Især for det svenske materiales vedkommende diskuteres de mere tvivlsomme belæg, både med hensyn til indskriftenes ortografi, attribueringen til kendte ristere, den hidtidige forsknings synspunkter med mere. Også på dette punkt vil afhandlingen givetvis få stor og blivende værdi som opslagsværk. Sammen med de to tidligere omtalte runologiske disputatser om beslægtede emner fra dette universitet: Henrik Willams disputats om åsrunen og Svante Lagmans disputats om de stungne runer, peger de frem imod den grundige kortlægning af runesvensk ortografi, som er en nødvendig forudsætning for at kunne udarbejde en tidssvarende runesvensk grammatik. Et arbejde, som jeg

gerne så udvidet til at blive et fællesnordisk eller i al fald østnordisk projekt.

Patrik Larssons afhandling skriver sig ind i en grundig og solid filologisk tradition, som vi må glædes over, at man endnu formår at holde i hævd ved Uppsala universitet.

Litteraturliste og forkortelser

- Axelsson, Jan, 1993: Mellansvenska runristare. Förteckning över signerade och attribuerade inskrifter. *Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet* 5. Uppsala.
- Brøndum-Nielsen, Johs., 1950: Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling. 1. Indledning, Tekstkildernes Lydbetegnelse, Vokalisme. 2. ændrede Udgave. København.
- Bæksted, Anders, 1939: Vore yngste runeindskrifter. I: *Danske Studier* 1939. 111–138.
- DR (+ indskriftnummer) = Lis Jacobsen & Erik Moltke: Danmarks Runindskrifter. 1–2. 1941–42. København.
- Elmevik Lennart & Peterson, Lena, 1989: Projektet de vikingatida runinskrifternas kronologi. I: *Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet* 1. 7–12. Uppsala.
- Elmevik Lennart & Peterson, Lena, 1993: Samnordisk runtextdatabas. I: *Nytt om runer. Meldingsblad om runeforskning*. 8. Oslo.
- Elmevik Lennart & Peterson, Lena, 1998: Samnordisk runtextdatabas. I: *Nytt om runer. Meldingsblad om runeforskning*. 12. 1997 (publ. 1998). Oslo.
- G + nummer = Gotlands runinskrifter granskade och tolkade av Sven B. F. Jansson, Elias Wessén och Elisabeth Svärdström. 1–2. 1962–78. Sveriges runinskrifter 11–12. Stockholm.
- Gs + nummer = Gästriklands runinskrifter granskade och tolkade av Sven B. F. Jansson. 1981. Sveriges runinskrifter 15:1. Stockholm.
- v. Friesen, Otto, 1933: Runorna. Nordisk kultur 6. Stockholm–Oslo–København.
- IR + indskriftnummer = Michael P. Barnes, Jan Ragnar Hagland & R. I. Page: The Runic Inscriptions of Viking Age Dublin. *Medieval Dublin Excavations* 1962–81. Ser. B, vol. 5. 1997. Dublin.
- Lagman, Svante, 1989: Till försvar för runristarnas ortografi. I: *Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet* 1. 27–37. Uppsala.
- Lagman, Svante, 1990: De stungna runorna. Användning och ljudvärde i runsvenska steninskrifter. Deutsche zusammenfassung: Die punktierten Runen. Gebrauch und Lautwerte in runenschwedischen Steininschriften. *Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet* 4. Uppsala.

- Larsson, Patrik, 2002: Yrrunan. Användning och ljudvärde i nordiska runinskrifter. With a summary in English: The *yr*-rune. Use and phonetic value in Scandinavian runic inscriptions. *Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet* 17. Uppsala 2002.
- Moltke, Erik, 1985: Runes and Their Origin. Denmark and Elsewhere. Copenhagen.
- Palm, Rune, 1992: Runor och regionalitet. Studier av variation i de nordiska minnesinskrifterna. With a summary in English. Runes and regionality. Studies in the Scandinavian commemorative inscriptions. *Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet* 7. Uppsala.
- Peterson, Lena, 1983: Om s.k. palatalt *r* i fornsvenskan. I: *Arkiv för nordisk filologi* 98. 202–220.
- Peterson, Lena, 1989 & 1994: Svenskt runordsregister. *Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet* 2. Uppsala. (Andra reviderade upplagan. 1994).
- Peterson, Lena, 1996: På vägen mot en runsvensk grammatik. I: *Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. Årsbok* 1996. Annales Societatis Litterarum Humaniorum Regiae Upsaliensis. 23–38. Uppsala.
- Schleswig + indskriftnummer = Marie Stoklund & Klaus Düwel: Die Runenfunde aus Schleswiger Grabungen. In Volker Vogel (Hrsg.): *Ausgrabungen in Schleswig. Berichte und Studien* 15. Das archäologische Fundmaterial 2. 2001. Neumünster.
- Sö + nummer = Södermanlands runinskrifter granskade och tolkade av Erik Brate och Elias Wessén. 1924–36. Sveriges runinskrifter 3. Stockholm.
- Thompson, Claiborne W., 1975: Studies in Upplandic Runography. Austin–London.
- U + indskriftnummer = Upplands runinskrifter granskade och tolkade av Elias Wessén och Sven B. F. Jansson. 1–4. 1940–58. Sveriges runinskrifter 6–9. Stockholm.
- Williams, Henrik, 1990: Åsrunan. Användning och ljudvärde i runsvenska steninskrifter. With a summary: The *os*-rune. Use and phonetic value in Rune-Swedish inscriptions on stone. *Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet* 3. Uppsala.
- Wimmer, Ludv. F. A., 1867: De ældste nordiske runeindskrifter. I: *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*. 1–64.
- Ög + indskriftnummer: Östergötlands runinskrifter granskade och tolkade av Erik Brate. 1911–18. Sveriges runinskrifter 2. Stockholm.
- Öl + indskriftnummer: Ölands runinskrifter granskade och tolkade av Sven Söderberg & Erik Brate. 1900–06. Sveriges runinskrifter 1. Stockholm.